

úspěšná při vytváření alternativních technik (*technology*) pro výzkum oblastně specifického usuzování a oblastně specifických dovedností. Recenzovaná kniha představuje seriózní pokus zaplnit metodologickou (autor by spíš řekl technologickou) díru ve výzkumech pozorovatelného sociálního řádu. Autorův popis výzkumných technik je názorný, ilustrovaný řadou příkladů, z nichž vyplývá, jak jsou jednotlivé techniky vzájemně propojené.

Přehled obsahu publikace snad naznačil, že Livingstonova kniha je originálním sociálněvědním dílem. Je psána s příkladnou transparentností výkladů i analýz; je dobře promyšlená jak po obsahové (badatelské), tak kompoziční (prezentační) stránce; originálnost pojetí podtrhává též fakt, že autor vytvořil řadu nových termínů či kvazitermínů, kromě již zmíněných např. usuzování v divočině (*reasoning in the wild*), teoretizování v malém (*theorizing-in-the-small*), jurské (archaické) techniky (*Jurassic technologies*), korpusově relevantní dovednosti (*corpus-relevant skills*), tělesná korespondence / tělesné zorientování něčeho, např. inštruktážního nákresu a odpovídajícího fyzického předmětu (*embodied correspondence / embodied coordinatization*) aj. Množství příkladů z běžné sociální praxe umožňuje čtenářům bez větší námahy vstoupit do světa etnometodologických zkoumání a intuitivně ho pochopit. Kromě již zmíněných analýz tu čtenáři najdou např. analýzu společného procházení dveřmi, čekání na výtah, projíždění křižovatkou, nakupování v supermarketu, luštění křížovek, sčítání a odečítání pod sebou na papíře, řešení fyzikálních a chemických úloh, hledání matematických důkazů, používání odměrné pipety aj. (užitečnou pomůckou je rejstřík příkladů na konci knihy).

Kdybych měl na závěr vystihnout hlavní rys knihy, asi bych sáhl po autorově formulaci z předmluvy, v níž vysvětluje, co jej k napsání knihy vedlo: „Knihu jsem napsal tímto způsobem (...) proto, že může ostatním pomoci najít vlastní způsob, jak dělat

výzkum. Cílem není učinit svět znovu celým a vrátit nás ke spekulativnímu teoretizování, hypotézujícímu empiricismu a velkým vyprávěním tradiční sociologie, ale vytvořit prostor a vyvinout techniky pro učení se novým věcem“ (s. vii). Recenzovaná kniha tento záměr výtečně plní. Po jejím přečtení budeme nejen bohatší o jeden originální pohled na sociálněvědní výzkum, ale možná budeme dělat své příští empirické výzkumy s daleko větší citlivostí k otázkám praktického, situovaného usuzování, a možná i úplně jinak.

Petr Kaderka

Ivan Leudar, Alan Costall (eds.): *Against Theory of Mind*

Basingstoke, Palgrave Macmillan 2009, vii + 273 s.

Filosofové myslí, psychologové i neurofyziologové se v posledních desetiletích čím dál více přiklánějí k přesvědčení, že lidský mozek, a potažmo lidská mysl, se vůbec nepodobá počítači s nějakou centrální jednotkou, v níž by se odehrávalo vše podstatné a z hlediska níž by vše ostatní v mozku a v celém organismu bylo, řečeno počítačovým žargonem, jenom perifériemi. Má se čím dál víc za to, že jde spíše o relativně různorodý soubor relativně nezávisle na sobě fungujících specializovaných „modulů“, které spolu někdy spolupracují, ale někdy také soupeří (nakolik zde má vůbec smysl o „spolupráci“ a „soupeření“ hovořit). Tooby a Cosmidesová (J. Tooby, L. Cosmides. „The Psychological Foundations of Culture.“ Pp. 19–136 in J. Barkow, L. Cosmides, J. Tooby (eds.). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press 1992) to vyjádřili tak, že mysl je konstruována po způsobu jakéhosi švýcarského armádního nože: je to zařízení, které má spoustu různých složek určených pro velmi různé účely.

Z jakých modulů se mysl skládá? Ná-zory se různí; a pro nás to v této chvíli není obecně důležité. Podstatné pro nás je, že jedním z takových modulů by podle řady teoretiků měl být modul „teorie mysli“, to jest modul, který je zodpovědný za to, že ostatní lidi vnímáme jako *myslicí*, to jest jako disponující jakýmsi „vnitřním světem“, v němž se pohybují a interagují spolu jejich pocity, dojmy, přesvědčení či přání (viz např. P. Carruthers, P. K. Smith. *Theories of Theories of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press 1996). O *teorii* mysli se hovoří právě proto, že takové mentální entity vnímáme jako něco „uvnitř“ myslí jiných lidí, co je zodpovědné za chování těchto lidí; přičemž ale samozřejmě nikam „do mysli“ nikomu nevidíme, takže poznání těchto entit je v jistém smyslu (jenom?) teoretické. Je to podobný druh poznání jako poznání třeba subatomických částic, které také nedokážeme přímo pozorovat, ale jejichž existenci si dáváme dohromady z projevů hmoty.

Myšlenka, že děti se učí porozumět lidem kolem sebe, a tedy i chápat, co si tito lidé myslí, co si přejí a podobně, samozřejmě není sama o sobě příliš kontroverzní. „Teorie teorie mysli“ (TTM) v dnes téměř obecně přijímané podobě však tvrdí mnohem více. Tvrdí, že takové porozumění je dáno jistým relativně zapouzdřeným mozgovým modulem (a není tedy dáno výchovou, enkulturací, imitací ani ničím takovým), a představuje tak holistickou schopnost, kterou člověk může buď mít, nebo nemít, ale nemůže ji mít třeba jenom zčásti.

Jak můžeme testovat, zda příslušný modul u daného jedince skutečně funguje? V psychologii se prubířským kamenem toho, zda daný jedinec teorií mysli disponuje, stala takzvaná *úloha nepravdivého přesvědčení* (*false-belief task*). Ta spočívá v tom, že spolu s testovanou osobou (obvykle dítětem) a ještě jedním statistou někam ukryjeme nějakou věc (například dáme hračku do krabice), poté pošleme statistu

pryč a tuto věc přemístíme jinam (do zásuvky). Když se pak statista vrátí, zjišťujeme, co od něj bude testovaná osoba očekávat: kde podle ní bude ukrytou věc hledat. Bude-li očekávat, že ji bude statista hledat na tom místě, kam nás viděl ji schovávat, pak učiníme závěr, že testovaná osoba je schopna uvažovat tak, že onen statista má *nepravdivé přesvědčení*, což se bere jako indikace přítomnosti teorie mysli. (Bude-li naopak očekávat, že statista bude ukrytou věc hledat tam, kde skutečně je, budeme to brát jako znak toho, že testovaná osoba nevnímá statistu jako bytost s myslí.) A protože pokusy ukázaly, že děti zpravidla nejsou schopny tímto testem procházet o mnoho dříve než ve čtyřech letech, má se za to, že teorie mysli v lidském mozku „dozrává“ až takto pozdě. (Autismus jakožto duševní porucha je pak vykládán jako výsledek toho, že se u dotyčného jedince teorie mysli nevyvine vůbec.)

Texty shromážděné v recenzované knize se pozastavují nad tím, s jakou samozřejmostí velká většina badatelů, zabývajících se myslí, TTM přijímá, když argumenty, o které se TTM opírá, jsou podle autorů knihy velmi nekonkluzivní. Editoři sborníku Ivan Leudar a Alan Costall dokonce hovoří o „šílenství metody“ a tvrdí, že celá TTM vlastně zápasí s problémem, který sama zkonstruovala a který ve skutečnosti není nijak reálný. Podle autorů ho zkonstruovala tak, že nechala zpátky do psychologie a filosofie mysli proklouznout kartezianismus, přesvědčení, že mysl je samostatná substance do velké míry nezávislá na těle, a tak nás staví před problém, jak se vlastně můžeme o neviditelných myslích ostatních lidí něco dozvědět. Leudar a Costall konstatují: „Problémem je, jak mohou dát lidé smysl tomu, co dělají ostatní, a vyjdeme-li z předpokladu, že lidské mysli jsou zapouzdřené a poznatelné jenom nepřímo, prostřednictvím ‚behaviorálních vodítek‘, stává se tento problém ne pouze těžko řešitelným, přestává být řešitelný vůbec.“ (s. 35)

Autoři několika z textů shromážděných v recenzované knize se pokoušejí ukázat, že teorie, jako je TTM, vyrůstají z živné půdy toho, čemu se někdy říká *kognitivní revoluce* (viz B. J. Baars. *The Cognitive Revolution in Psychology*. New York: Guilford Press 1986) a co v šedesátých letech smetlo behaviorismus. Behaviorismus byl v podstatě reakcí právě na karterziánské chápání mysli, které se zdálo vést zkoumání mysli do slepé uličky, neboť mysl předvádělo jako neprodyšně uzavřený prostor, přístupný pouze svému majiteli, a tudíž nepřístupný jakémukoli objektivnímu zkoumání. (Kromě toho šlo o „prostor“, jehož propojení s naším normálním prostorem se ukazovalo být neřešitelným oříškem – jak by mohla být takto chápána mysl propojena s tělem, kdyby měla existovat v nějaké rovině jsoucna, která je s oním prostorem, ve kterém existuje naše tělo, nějak zcela mimoběžná?) Behaviorismus však, zdá se, vylil s vaničkou i dítě: konstatoval, že mysl není nic než iluze; že jakákoli řeč o mysli nemůže než být jenom metaforickou formou řeči o chování. (*Locus classicus* filosofického behaviorismu je G. Ryle. *The Concept of Mind*. Chicago: University of Chicago Press 1949; v psychologii je to zejména B. F. Skinner. *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts 1957.) Kognitivní revoluce se naproti tomu vrací k selskému rozumu s jeho přesvědčením, že lidé něco jako mysl skutečně mají. Avšak v podobě teorií, jako je TTM, tato teorie *de facto* vrací na scénu kompletní karterziánský se všemi problémy, které se s ním pojí. Namísto přesvědčení, že mysl není nic více než chování, se vracíme k přesvědčení, že chování jenom indikuje něco, co se odehrává v mysli, která je pro vnějšího pozorovatele zcela nepřístupná.

Existuje ale vůbec nějaká jiná možnost, než buď mysl zcela zrušit, a lidské chování tak klást na jednu úroveň s „chováním“ řeky či traktoru, anebo připustit, že lidské chování je kvalitativně odlišné, protože čerpá smysl z mysli, která je schovaná za ním,

kteří pak ale musí být chápána jako nepřístupná černá skříňka, o jejímž obsahu se lze nanejvýš dohadovat? Existuje nějaká splavná cesta mezi Scyllou behaviorismu a Charybdou karterziánsku? Takovou třetí cestou by mohl být názor, že lidské chování je *svou podstatou* kvalitativně odlišné od projevů řek či traktorů, že nějak svou podstatou jakoby „samo o sobě“ *dává smysl* (a nelze ho tudíž adekvátně popisovat přírodovědeckým způsobem, jaký se výborně hodí na řeky či traktory). To znamená, že toto chování nemůžeme, máme-li mu opravdu porozumět, vykládat prostřednictvím oněch pojmů, které používáme na neživý a nelidský svět, ale musíme ho vnímat prostřednictvím nějakých pojmů zcela jiných – to jest třeba nikoli pouze jako pohyby, ale jako *gesta*, nikoli pouze jako komplexní změny poloh, ale jako *jednání*, či nikoli pouze jako reakce na prostředí, ale jako *cílevědomé zacházení* s tímto prostředím.

Wes Sharrock a Jeff Coulter ve svém příspěvku otřeseném v této knize konstatují: „Přestaneme-li si chování představovat jako něco, co musí být popisováno pouze ‚mělkými‘ termíny a uvědomíme-li si, že může být popisováno také ‚hlubokými‘, zbavíme se iluze, že hranice mezi ‚pozorovatelným‘ a ‚nepozorovatelným‘ musí být vedena podél hranice oněch ‚mělkých‘ termínů, a přestaneme si představovat, že ‚mentální‘ je nepozorovatelné, zakryté našemu zraku pohyby těla a přístupné jenom prostřednictvím *vyvození*.“ (s. 77)

Tento spor tedy souvisí – i když jenom do jisté míry – s mnohem obecnějším sporem mezi badateli, kteří mají pocit, že člověka lze seriózně zkoumat jenom přírodovědecky (Tooby, Cosmidesová op. cit. nebo S. Pinker. *The Blank Slate*. London: Penguin 2002), a těmi, kteří se domnívají, že přírodovědecký pojmový rámec na člověka nestačí a je na něj třeba použít nějaký rámec specifický, nějaký, který mohou poskytnout humanitní vědy. V jedné ze svých vulgarizovaných podob se mění ve spor o to, zda je člověk determinován „geny nebo kultu-

rou“; nás zde ale zajímá spíše ta jeho podoba, ve které jde o to, zda je slovník přírodních věd, jak říká Rorty (R. Rorty. *Continuity, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press 1989; český překlad *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha: PedF UK 1996), z hlediska popisu světa *privilegovaný*. Je jediným skutečně „exaktním“, „objektivním“ či „vědeckým“ způsobem popisu světa ten, který se omezuje na „mělké“, přírodovědecké termíny? Autoři přispívající do recenzované knihy se domnívají, že nikoli, a že brát takový neopodstatněný názor za hotovou věc je fatální.

Podle nich nespočívá porozumění jiným lidem v tom, že bychom *nejprve* pozorovali jejich chování (a na základě přírodovědeckých pojmů si dělali nějakou jeho teorii) a *potom* z těchto pozorování vyvozovali existenci něčeho „za“ tímto chováním; podle nich ostatní lidi přímo vnímáme pomocí pojmů, které jsou „intencionální“, to jest které se s přírodovědeckým slovníkem mýjejí. Leudar a Costall říkají: „Konverzační analýza však ukazuje, že rozhovory jsou složitě uspořádány tak, aby byla intencionalita vtělena v příspěvcích jednotlivců k společenské interakci, a to převážně nikoli význačným způsobem. ... Vidíme zde pozoruhodnou nekonzistenci: kognitivní psychologové vykládají běžnou komunikaci podle modelu praktik experimentálních zkoumání a přitom si titíž psychologové málokdy všimnou, že tyto experimenty samy jsou dialogickými setkáními.“ (s. 35)

Děti se z tohoto pohledu učí nikoli teoretizovat o skrytém zdroji chování, ale chování rovnou vnímat jako jednání, jako něco cílevědomého, intencionálního a smysluplného. Z tohoto pohledu je pak instalování experimentů, jakým je *úkol nepravdivého přesvědčení*, scestný: jeho cílem je testovat, zda je testovaná osoba schopna vnímat jiné lidi jakožto myslící bytosti, avšak samo porozumění pravidlům tohoto experimentu předpokládá mnohé z toho, jehož přítomnost má testovat. Sharrock a Coulter konstatují: „Nejde nám o to, abychom zdůraz-

nili problematický statut tohoto ‚experimentu‘, jak jsme ho zde popsali, ale abychom poukázali na míru, do jaké provozování tohoto experimentu prostě *předpokládá* a *naprosto závisí* na tom, že i velice malým dětem připisujeme schopnost činit početná a jemná rozlišení s ohledem na ‚mentální stavy‘ jiných lidí: schopnost dítěte tohle dělat je *podmínkou* jeho řádné účasti v tomto ‚experimentu‘, jeho porozumění tomu, co má dělat.“ (s. 76)

Autoři, jejichž články recenzovaný sborník přináší, mají tedy pocit, že TTM je prostě výsledkem neopodstatněného uhranutí určitým teoretickým paradigmatem – názorem, že vnímání jiných lidí jakožto takových je věcí schopnosti vyvodit z jejich zjevného chování poznatky o tom, co se děje v jejich nezjevné mysli, a že tato schopnost je věcí určitého mozkového modulu. Autoři v tom vidí druh profesionální deformace: něco, co, řečeno s Wittgensteinem (L. Wittgenstein. *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Blackwell 1953, český překlad Praha: FLÚ AV ČR 1993: § 103), „nám sedí na nose jako brýle, takže cokoli vidíme, vidíme skrze ni“. Toto uhranutí může mít podle nich ovšem nikoli jenom neblahé filosofické důsledky, ale i neméně neblahé důsledky čistě praktické – minimálně natolik, nakolik se toto paradigma promítá do přístupu psychologů či psychoterapeutů k jejich pacientům, případně obecněji do toho, jak společenští vědci vnímají postavení jedince v lidské společnosti. Jak říká již v titulu svého příspěvku v této knize filosof Daniel D. Hutto, „Teorie mysli vládne, ale není to tak v pořádku!“

Na závěr podrobněji o obsahu knihy. Skládá se ze tří částí: *Teorie a historie, Aplikace a Alternativy* (ale nedá se říci, jde o členění opravdu organické; většina článků se dotýká všech těchto témat). Větší část prvního dílu knihy tvoří dva programové texty editorů knihy (první z článků se jmenuje *O historických předchůdcích paradigmatu teorie mysli*; název toho druhého obsahuje onu nelichotivou charakteristiku přístupu teo-

rie myslí, o níž jsme se již zmiňovali: *Teorie myslí: šílenství metody*); tyto dva texty doplňuje článek W. Sharrocka a J. Coultera „*Teorie myslí*“: pokračování kritického komentáře, ze kterého jsme již také citovali. Druhou část knihy tvoří pět textů, jeden především psychiatrický (*Určování interakčních znaků schizofrenie v klinických konzultacích* od R. McCabové) a další spíše filosoficko-psychologické; vesměs s příznačnými názvy: *Účastníci nepotřebují teorie: poznání myslí skrze zapojení se* (V. Reddy a P. Morris); *Kořeny myslosleposti* (S. Shanker a J. Stieben); *Kdo doopravdy potřebuje „teorii“ myslí* (E. Williams) a *Potřebují zvířata „teorii myslí“?* (M. Bavidge a I. Ground). Třetí část obsahuje tři články; pod jedním je podepsána anglická psycholožka českého původu I. Marková, jejíž kniha o dialogické psychologii vyšla nedávno i v češtině (*Dialogický přístup k psychologii: alternativa k dualismu TM*), pod druhým významný filosof myslí D. Hutto (*TM vládne, ale není to tak v pořádku*) a třetím je další text W. Sharrocka, který se podílel již na jednom z textů první části (*Skruté karteziánství v diskurzivní psychologii*).

Knihla určitě stojí za pozornost: způsob, jakým jde proti mainstreamu současné filosofie myslí a psychologie je v tom nejlepším slova smyslu filosofický: vynáší na světlo skryté předpoklady téměř všeobecně přijímané TTM, ukazuje, že tyto předpoklady nejsou dostatečně reflektovány, takže je minimálně otázkou, zda někteří zastánci TTM vlastně napřed nepředpokládají to, o čem mají za to, že to prokázali, a vede čtenáře k hlubšímu zamyšlení nad povahou fenoménu myslí. Nedá se jistě říci, že tato kniha zasazuje TTM smrtelnou ránu; avšak způsob, kterým rozvíklává ony zdánlivě neochvějně pilíře, na kterých TTM stojí, se mi jeví být obdivuhodný; a nemohu než ji doporučit komukoli, koho zajímá kritika východisek současné psychologie a filosofie myslí či analýzy diskurzu.

Jaroslav Peregrin

Michael Lynch, Simon A. Cole, Ruth McNally, Kathleen Jordan:
Truth Machine. The Contentious History of DNA Fingerprinting
Chicago, London, University of Chicago Press 2008, 391 s.

Kolektiv autorů pod vedením Michaela Lynche se v publikaci pokusil představit a interpretovat proces, během kterého se metoda molekulární genetické identifikace osob stala uznávaným a nezpochybnitelným standardem ve forenzní teorii i praxi („strojem na pravdu“). Vzhledem k tomu, že tento proces podle autorů zahrnoval řadu epistemických obrátů, diskurzivních a sociolegálních proměn, které rozebírají, kniha není pouhou historií úspěchu jedné forenzní techniky, ale i svěbytným výkladem „sociálního stroje“, společenské mašinerie, která zajišťuje, aby svět byl lidem stále srozumitelně uspořádaným polem pro jejich jednání.

Knihla je rozdělena do deseti kapitol doplněných pěti intermezzy věnovanými některým technickým a legálním aspektům identifikace pomocí DNA (deoxyribonukleové kyseliny). Kapitoly převážně respektují chronologii událostí a pokrývají časové období od konce osmdesátých let minulého století, kdy technika identifikace pomocí DNA vznikla, přes devadesátá léta vyznačující se kontroverzemi o jejím využití v soudní praxi (např. mediálně sledovaný proces s O. J. Simpsonem), až ke konci tisíciletí, k jejímu všeobecnému uznání a jejímu postavení nejen na roveň ostatním metodám forenzní expertizy, ale dokonce k povýšení na žádoucí model (vzor) kriminalistické expertizy. Tato kariéra ne náhodou připomíná kuhnovskou změnu vědeckého paradigmatu („vědeckou revolucí“), která ovšem v tomto případě neprobíhá v prostředí vědecké komunity, nýbrž v prostředí soudně-kriminalistickém.

První kapitola uvádí otázku sporů kolem použití techniky identifikace pomocí DNA do několika teoretických či disciplin-